

JERZY STAŃCZYK (UNIwersYTET PRZYRODniczo-HUMANISTYCZNY W SIEDL-
CACH)

Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń¹

Świat nieustannie się zmienia. To oczywiste stwierdzenie o uwarunkowaniach życia społecznego. Jednak uświadomienie sobie tego faktu ukierunkowuje sposób myślenia o wyzwaniach i zagrożeniach, zmuszając do analizowania ich w dynamicznej perspektywie. Właśnie z tego punktu widzenia obserwowana jest przecież dynamika stosunków międzynarodowych i postęp naukowo-techniczny. Świadomość złożoności zachodzących na świecie procesów, ich wzajemnego powiązania oraz prawidłowości zachodzących zjawisk niewątpliwie pomaga w radzeniu sobie z problemami, pozwala na działania dostosowawcze i lepsze wykorzystywanie szans. Jednocześnie jednak nieprzewidywalność bardzo wielu zdarzeń czy rodzących się tendencji stawia wciąż przed koniecznością reagowania, czyli jakże często czynności już *post factum*. W skali globalnej dziś, jak nigdy dotąd, przejawia się potrzeba współdziałania dla harmonizowania dokonujących się wciąż przeobrażeń porządku międzynarodowego. Jawi się to jako naturalna alternatywa dla świata nieładu, nieporządku i niepokoju. Stojące przed społecznością międzynarodową wyzwania wymagają wysiłków kolektywnych i z uwzględnieniem zaangażowania również wielu uczestników niepaństwowych. Rozpoznanie mechanizmów rządzących tą niezwykle dynamiczną sferą oddziaływań międzynarodowych jest warunkiem nie tylko przewidywania konsekwencji, lecz także możliwości wpływania na rozwój zdarzeń. Bez wątplenia ograniczanie niepewności w tym zakresie pozostaje sprawą bezpieczeństwa i zasługuje na należną uwagę.

Recenzowana książka powstała jako rezultat ogólnopolskiej konferencji naukowej, którą Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego zorganizował w dniach 17-18 listopada 2008 r. W stosunku do jej bezpośredniego dorobku (osiemnastu wygłoszonych referatów) zakres tej publikacji został znacząco poszerzony, a jej współautorami stali się specjaliści także z innych ośrodków naukowych w kraju. Jak podaje we *Wstępie* redaktor naukowy tego zbioru, prof. dr hab. Janusz Symonides, książka ta stanowić ma próbę odpowiedzi na pytanie: „jakie zmiany w istniejącym porządku międzynarodowym są niezbędne, by społeczność międzynarodowa mogła sprostać nowym wyzwaniom i znaleźć adekwatne, a także możliwe do zrealizowania odpowiedzi na pojawiające się w XXI wieku wyzwania” (s. 9). Dodaje przy tym, że motywem przygotowania tej publikacji jest

¹ *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, red. nauk. J. Symonides, Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2010.

brak całościowej, konstruktywnej analizy współczesnych wyzwań i zagrożeń, które w literaturze specjalistycznej mają fragmentaryczne odzwierciedlenie i podejmowane są tylko selektywnie. Intencją podjętej refleksji badawczej mają stać się dążenia do możliwie całościowego wypełnienia owej luki oraz szerszego uwzględnienia tej problematyki w badaniach naukowych i dydaktycznych. I, jak zaznacza: „Oznacza to również krytykę podejmowanych obecnie działań i strategii, jak też wskazanie słabości i niedostatecznej efektywności istniejących regulacji, norm i zasad oraz instytucji i organizacji międzynarodowych” (s. 9).

Pod względem struktury książka składa się ze: Wstępu, trzydziestu trzech artykułów podzielonych na siedem części, indeksu nazwisk, indeksu rzeczowego i noty o autorach. Do każdej z części dołączona jest literatura. Fakt podziału zbioru artykułów na części jest w pełni zasadny i pozwala na usystematyzowanie zasadniczych problemów. Uwzględniono niemal wszystkie z najważniejszych, z zasadnym zastrzeżeniem Janusza Symonidesa, że: „Publikacja nie podejmuje różnych, nieprawdopodobnych zagrożeń związanych z postępem technologicznym, takich jak «bunt czy opanowanie świata przez roboty i komputery», czy stworzenie przez fizyków doświadczalnych tzw. czarnej dziury, która mogłaby pochłonąć świat” (s. 11). Trochę żal, że na końcu opracowania zabrakło *Zakończenia*, biorąc pod uwagę bardzo interesujący *Wstęp*.

Część pierwsza, *Zagrożenia dla spójności porządku międzynarodowego*, składa się z trzech artykułów. Stanisław Bieleń w artykule *Nowa dynamika geopolitycznej fragmentacji porządku międzynarodowego* przedstawia kres ery pozimnowojennej, zagadnienia geopolityki i globalizacji, strukturę systemu międzynarodowego, kwestię rewitalizacji idei imperialnej oraz formułuje scenariusze na temat przyszłego ładu międzynarodowego. Grażyna Michałowska w artykule *Dyferencjacja cywilizacyjno-kulturowa świata a jedność porządku międzynarodowego* wskazuje na niedoszacowaną rolę kultury, przyczyny tego zjawiska, możliwe konsekwencje i perspektywy. Roman Kuźniar w artykule *Kształt porządku międzynarodowego – między postulatami a ograniczeniami* sceptycznie odnosi się do postulatu jego „przebudowy”. Jego zdaniem: „Hasło przebudowy porządku międzynarodowego jest na miarę młodego Marksa. Ale nawet gdyby się taki dzisiaj pojawił, byłby całkowicie bezradny z uwagi na brak narzędzi, które umożliwiłyby «ruszenie z posad bryły świata». Świat Marksa był o wiele mniejszy i prostszy w budowie” (s. 63). Jak następnie dodaje: „Należy wziąć pod uwagę i to, że w perspektywie uczestników stosunków międzynarodowych: państwa, tworzących pozapaństwowe czy zbiorowe (np. NATO lub UE), rzeczywistość międzynarodowa jawi się jako jego środowisko (otoczenie międzynarodowe), a nie jako obiektywny porządek międzynarodowy. Dlatego działania uczestników będą przede wszystkim nakierowane na «przebudowę» środowiska, nie zaś «porządku». Prymat zyska maksymalizacja własnych interesów, a nie «sanacja» porządku międzynarodowego. Porządek międzynarodowy jest jeden, a środowisko międzynarodowe

jest inne dla każdego podmiotu (uczestnika) działającego w tej sferze” (s. 64). Co znamienne, te poglądy Roman Kuźniar konfrontuje z poglądami Janusza Symonidesa, co należy odnotować na plus tej publikacji, jako przejaw zachowania swobody wypowiedzi w ramach zasady wolności akademickiej.

Część druga *Zmiany w rozwoju i funkcjonowaniu gospodarki światowej* obejmuje siedem artykułów. Edward Haliżak w artykule *Geneza i międzynarodowe implikacje współczesnego kryzysu ekonomicznego* przedstawia genezę i istotę współczesnego kryzysu w gospodarce światowej, jego rozmiary i przebieg, dokonuje analizy porównawczej kryzysu w USA, Azji Wschodniej, Chinach i Unii Europejskiej, a następnie omawia działania w wymiarze narodowym i międzynarodowym na rzecz przezwyciężenia kryzysu. Katarzyna Kołodziejczyk w artykule *Globalizacja a nierówności rozwojowe we współczesnej gospodarce światowej*, wychodząc od istoty globalizacji gospodarczej, charakteryzuje liberalizację handlu w dobie globalizacji, przedstawia zwycięzców i przegranych globalizacji, analizuje międzynarodowy transfer kapitału do czasu kryzysu finansowego i jego wpływ na międzynarodowy transfer kapitału. Aleksandra Jarczewska w artykule *Erozja pozycji gospodarczej USA – konsekwencje dla gospodarki światowej* omawia ewolucję pozycji gospodarczej Stanów Zjednoczonych w okresie powojennym, przyczyny erozji pozycji gospodarczej USA w gospodarce światowej i konsekwencje tego dla niej w kontekście obrony starego lub poszukiwania nowego porządku gospodarczego świata. Karina Jędrzejowska w artykule *Ekonomiczna upadłość państw – stare-nowe zagrożenie w stosunkach międzynarodowych* wskazuje na stan zadłużenia międzynarodowego, wyjaśnia pojęcie i istotę ekonomicznej upadłości państwa, charakteryzuje ewolucję tego problemu oraz przedstawia konsekwencje i przeciwdziałanie. Anna Wróbel w artykule *Implikacje wzrostu cen surowców rolno-spożywczych dla bezpieczeństwa państw i stosunków międzynarodowych* omawia tendencje w kształtowaniu się cen surowców rolno-spożywczych na rynku światowym, implikacje tego dla bezpieczeństwa państw i dla stosunków międzynarodowych. Sylwia Para w artykule *W poszukiwaniu nowej formuły współpracy globalnej: od G-7 do G 20* przedstawia genezę i ewolucję tych form współpracy, a także porównuje G-20 wobec G-8 i G-24. Jakub Zajączkowski w artykule *Rynki wschodzące wobec kryzysu gospodarki światowej na przykładzie Indii*, wychodząc od przybliżenia problematyki badawczej i metodologicznej w zakresie użyteczności modelu rozwoju gospodarczego propagowanego przez państwa Zachodu, wyjaśnia pojęcie *emerging markets* w teorii i praktyce ekonomii politycznej i stosunków międzynarodowych, przedstawia specyfikę i charakter modelu rozwoju gospodarczego Indii, następnie przejawy jego kryzysu, a także *New Delhi Consensus* jako model rozwoju gospodarczego stanowiący wzór dla państw rozwijających się.

Część trzecia, *Problemy bezpieczeństwa ludzkiego i praw człowieka*, zawiera także siedem artykułów. Grażyna Michałowska w artykule *Bezpieczeństwo ludzkie* wskazuje na rodzące się tendencje do rozróżniania bezpieczeństwa państwa (jako tradycyjnej

kategorii pojmowania bezpieczeństwa) i bezpieczeństwa zamieszkujących je ludzi. Ta zmiana myślenia o bezpieczeństwie pojawiła się na początku lat 90. ubiegłego wieku i kojarzona jest z dwoma szkołami: kanadyjską (wolność od strachu) i japońską (wolność od niedostatku). Autorka wskazuje zarówno na zalety, jak i braki tego nowego podejścia teoretycznego. Zarazem przedstawia rozwój tej koncepcji. Jak zaznacza: „Bezpieczeństwo ludzkie nie jest traktowane jako alternatywne lub potencjalnie kolizyjne z bezpieczeństwem państwa, rozumianym tradycyjnie jako zabezpieczenie terytorium od zewnętrznej agresji, zachowanie suwerenności i integralności, ochrona interesów narodowych w polityce zagranicznej czy przed zagrożeniami globalnymi (np. nuklearnym, ekologicznym), ale je uzupełniające. [...] Nie zmienia to faktu, że tylko bezpieczne państwo zdolne jest zapewnić bezpieczeństwo ludzi. Zarazem jednak niekoniecznie oznacza to, że wszystkie interesy państwa pozostają zbieżne z potrzebami i interesami ludzkimi (zob. przypadki Kuby, Korei Północnej czy Birmy)” (s. 228). Agnieszka Bieńczyk-Missala w artykule *Masowe i strukturalne formy naruszania praw człowieka* charakteryzuje zbrodnię ludobójstwa i zbrodnie wojenne, przedstawia strukturalne naruszenia praw człowieka oraz problem stanowiska państw wobec masowych i strukturalnych naruszeń praw człowieka. Dorota Heidrich w artykule *Skrajne ubóstwo, głód i choroby* dokonuje ich przekrojowej charakterystyki, obrazując skalę problemu w skali świata. Jerzy Jaskiernia w artykule *Bezpieczeństwo państwa a ochrona praw i wolności jednostki* formułuje rozważania na temat postrzegania problemu konfliktu wartości chronionych (bezpieczeństwo państwa a prawa i wolności jednostki), przedstawia międzynarodowe standardy dopuszczalnych ograniczeń praw i wolności jednostki ze względu na bezpieczeństwo państwa, krajowe standardy tych dopuszczalnych ograniczeń oraz problem efektywności kontroli organów państwowych ograniczających prawa i wolności jednostki ze względu na bezpieczeństwo państwa. Agnieszka Bógdał-Brzezińska w artykule *Słóż zwany prywatnością. Naruszenia prywatności z użyciem nowoczesnych technologii i ich prewencja* zajmuje się problemem prywatności w epoce globalnej wioski, jej pojmowaniem, procesem kształtowania się koncepcji, przedstawia ochronę prywatności w dokumentach prawnomiędzynarodowych i polskie regulacje, kwestię prywatności technologicznej w kontekście ochrony danych w USA i w Europie oraz formy naruszania prywatności (jak spam, *phishing* i wycieki danych). Janina Ciechanowicz-McLean i Krystyna Klenowska w artykule *Prawo dostępu do czystej wody* zarysowują ten problem w kontekście tzw. podmiotowego prawa do środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego. Justyna Nakonieczna w artykule *Migracje międzynarodowe jako wyzwanie we współczesnym świecie* wskazuje na wzrost ich znaczenia, polityczny wymiar tego zjawiska, a także przedstawia migracje jako wyzwania: ekonomiczne, społeczne i kulturowo-cywilizacyjne.

Część czwarta, *Zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego*, to pięć artykułów. Ryszard Zięba w artykule *Nowe wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa*

międzynarodowego: aspekty metodologiczne przybliży istotę bezpieczeństwa międzynarodowego w pierwszej dekadzie XXI wieku, wyjaśnia pojęcia (jak zagrożenia, wyzwania i sekurytyzacja), przedstawia rodzaje współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego oraz odnosi się do kwestii wyboru metodologii badań bezpieczeństwa w warunkach zmieniających się wyzwań i zagrożeń. Opowiada się za poszukiwaniem nowych metodologii, nowego paradygmatu i, jak dodaje: „Istnieje potrzeba stosowania metodologii czerpiącej z różnych podejść i szukającej złotego środka. Oparcie się na ujęciach skrajnych nie pozwala objąć analizą całości podejmowanego zagadnienia badawczego” (s. 359). Sugeruje przydatność tzw. miękkiego konstruktywizmu: „Najbardziej owocną metodologią badania bezpieczeństwa w warunkach dokonujących się zmian w stosunkach międzynarodowych wydaje się właśnie sugerowana przez Webera droga od zinterpretowania i zrozumienia do wyjaśnienia zjawiska bezpieczeństwa uczestników stosunków międzynarodowych. Jest to podejście najbliższe umiarkowanej wersji konstruktywizmu, uwzględniające jednak część tez realizmu i liberalizmu. Może stanowić ono swoistą metodologię «złotego środka»” (s. 359). Justyna Zając w artykule *Doktryna uderzenia wyprzedzającego w polityce bezpieczeństwa USA* odnosi ją do całościowej koncepcji polityki bezpieczeństwa USA, charakteryzuje ją z punktu widzenia prawa międzynarodowego, przedstawia jej praktyczne zastosowanie (atak zbrojny na Irak) oraz jej implikacje dla ładu międzynarodowego. Marcin Kaczmarski w artykule *Problem proliferacji broni masowego rażenia* przedstawia pozimnowojenny bilans tego reżimu, studia przypadków odnoszące się do zagrożenia dla tego reżimu (problemy koreański i irański), wyzwania oraz oceny efektywności i perspektywy. Marek Madej w artykule *Cyberterroryści, cyberprzestępcy i hakerzy* po wprowadzeniu w istotę zagrożeń dla bezpieczeństwa teleinformatycznego państw ze strony podmiotów pozapaństwowych omawia terrorystyczne działania z użyciem IT, wykorzystanie IT przez transnarodowe grupy przestępcze oraz charakteryzuje hakerów i hakywistów. Kamila Pronińska w artykule *Ewolucja zagrożeń bezpieczeństwa energetycznego* przedstawia jego percepcję z uwagi na nowe uwarunkowania w XXI wieku, charakter zagrożeń bezpieczeństwa energetycznego i metody przeciwdziałania, zakłócenia dostaw surowców energetycznych i problem zależności importowych, zagrożenie terrorystyczne sektora energetycznego, a także problemy techniczne i ekonomiczne sektora ropy naftowej i gazu ziemnego jako współczesne zagrożenie bezpieczeństwa energetycznego.

Część piąta, *Wyzwania i zagrożenia związane ze zmianami klimatu i degradacja środowiska naturalnego*, składa się z pięciu artykułów. Anna Przyborowska-Klimczak w artykule *Zagrożenia związane ze zmianami klimatycznymi i przeciwdziałanie ich negatywnym skutkom na forum międzynarodowym* podejmuje ten problem z odwołaniem się do prawnych i organizacyjnych przedsięwzięć na rzecz ochrony klimatu, omawiając znaczenie zasadniczych z nich i formułując perspektywy w tym zakresie.

Krzysztof M. Książkowski w artykule *Zmiany klimatu – nowy czynnik zagrażający bezpieczeństwu państw* stara się dostrzec wpływ zmian klimatu na bezpieczeństwo w kontekście wyodrębnienia bezpieczeństwa ekologicznego. Odnosząc się do swobody funkcjonowania państwa w jego środowisku i związanej z tym definicji bezpieczeństwa autorstwa Mohammeda Ayooba wskazuje na „takie zmiany w środowisku wywołane przez zmiany klimatu, które zagrażają lub mogą zagrażać i mogą doprowadzić do upadku bądź osłabienia terytorialnych, instytucjonalnych struktur państwa oraz systemu politycznego. Z licznych efektów zmian klimatycznych kryteria te spełniają: podnoszenie się poziomu mórz i oceanów, produkcja zbóż, zmiany PKB, pogorszenie dostępu do czystej wody oraz wzrost występowania katastrof naturalnych” (s. 451). Problematykę tę uzupełniają i poszerzają kolejne w tej części teksty: Barbary Mikołajczyk – *Migracje klimatyczne i ekologiczne – zagrożenie dla bezpieczeństwa i wyzwanie dla prawa międzynarodowego*, Zdzisława Brodeckiego – *Morze woła o ratunek* oraz Doroty Pyć „*Wolność ochrony morza*” – *zagrożenia i zrównoważone rozwiązania*.

Część szósta, *Przestępczość międzynarodowa*, obejmuje cztery artykuły. Iwona Wyciechowska w artykule *Przestępczość zorganizowana i przemyt ludzi* przedstawia uwarunkowania przestępczości zorganizowanej, jej istotę i formy występowania, a następnie skalę zjawiska handlu ludźmi i współpracę międzynarodową w zakresie przeciwdziałania przestępczości zorganizowanej i jej zwalczania. Michał Balcerzak w artykule *Korupcja jako zagrożenie dla społeczności międzynarodowej i praw człowieka* odnosi się m.in. do prawa do przekazywania i otrzymywania informacji w kontekście przeciwdziałania korupcji, metod zwalczania korupcji w odniesieniu do poszanowania praw człowieka oraz próbuje dokonać bilansu pięciu lat po wprowadzeniu konwencji ONZ przeciwko korupcji. Maria E. Sokalska w artykule *Strategia przeciwdziałania narkomanii – wyzwania wobec nowych zagrożeń* po scharakteryzowaniu obecnej sytuacji w tym zakresie rozważa przyczyny słabości systemu międzynarodowych przepisów kontrolnych, omawia zróżnicowane strategie na szczeblu narodowym i formułuje perspektywy radzenia sobie z tym problemem. Leonard Łukaszuk w artykule *Piractwo – stałym zagrożeniem dla bezpieczeństwa żeglugi międzynarodowej* zapoznaje z działaniami antypirackimi podejmowanymi przez społeczność międzynarodową, ocenia ich skuteczność i przewiduje perspektywy.

Część siódma, *Perspektywy przebudowy porządku międzynarodowego – szanse i ograniczenia*, zawiera trzy artykuły. Edward Haliżak w artykule *Wyzwania badawcze związane z nową dynamiką zmian w stosunkach międzynarodowych* podejmuje problemy identyfikacji wyzwań badawczych i wyboru ich procedur. Zwraca uwagę na podziały w ramach dyscyplin naukowych i różne możliwe poziomy analizy (jak m.in. jednostka, państwo, system międzynarodowy), ale jednocześnie na zasadność wielodyscyplinarnych badań, odwołujących się przy tym do różnych paradygmatów: „Podejście takie wykazuje swoje zalety zarówno w wymiarze ontologicznym, jak

i epistemologicznym” (s. 605). Stanisław Parzymies w artykule *Unia Europejska wobec wyzwań i zagrożeń w stosunkach międzynarodowych* charakteryzuje współczesne wyzwania przed bezpieczeństwem międzynarodowym w kontekście zjawisk kryzysowych w międzynarodowych stosunkach gospodarczych, wskazuje na naruszenia godności i praw człowieka, patologie międzynarodowe i zagrożenia regionalne. Janusz Symonides w końcowym artykule *Konieczność dostosowania porządku międzynarodowego do wyzwań i zagrożeń XXI wieku* wyjaśnia pojęcie ładu międzynarodowego, charakteryzuje jego specyfikę, wskazuje na sprzeczne tendencje w jego zakresie (jak erozja i umacnianie normatywnych podstaw), przedstawia problemy reformy ONZ i odnosi się do kwestii konieczności a możliwości reformy istniejącego ładu międzynarodowego. W jego opinii społeczność międzynarodowa staje wobec konieczności jego przebudowy i to nie tylko dlatego, że odzwierciedla on świat z końca drugiej wojny światowej: „Niezbędna staje się konsolidacja systemu uniwersalnych wartości oraz przyjęcie nowych zasad i koncepcji. Należy tu wymienić zasadę solidarności międzynarodowej, zrównoważonego rozwoju, zasadę przezorności, bezpieczeństwa człowieka czy koncepcję odpowiedzialności międzynarodowej za ochronę ludności. System międzynarodowy, Narody Zjednoczone, organizacje regionalne i integracyjne wymagają koniecznych działań, by człowiek i jego potrzeby stanęły w centrum ich działalności. Transformacja zglobalizowanych państw wymaga przyjęcia nowych regulacji międzynarodowych bezpośrednio adresowanych do aktorów niepaństwowych” (s. 676).

Bez wątplenia zaprezentowane tu opracowanie wyróżnia się i to nie tylko swą objętością i horyzontalnym zasięgiem włączonych w jego problem badawczy współczesnych wyzwań i zagrożeń dla społeczności międzynarodowej, lecz także przenikliwością dociekań w szczegółach i dojrzałością osądów. Z lektury tej całości rysuje się obraz złożoności świata i tym samym skali trudności w rozwiązywaniu jego problemów. Co istotne, z perspektywy zaprezentowanych w tym opracowaniu rezultatów badawczych w centrum zainteresowania sprawami bezpieczeństwa sytuowany jest człowiek. Jednocześnie za niezbędną podstawę systemu bezpieczeństwa międzynarodowego zostaje uznany rozwój, a więc nieodłączne od bezpieczeństwa swobody rozwojowe. Autorom książki udało się dostrzec całe spektrum zasadniczych zjawisk i procesów, które wywierają swoistą presję na społeczność międzynarodową. Dostrzegają też dalsze symptomy zmiany międzynarodowego układu sił. Ukazane w tym zbiorze wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa uwzględniają ich złożoność, wielowymiarowość – tak charakterystyczną dla współczesności. Tym samym i rozwiązywanie związanych z nimi problemów postrzegane jest w całej złożoności. Czy dostrzeżono wszystkie z owych wyzwań i zagrożeń? Dynamika życia społecznego, ale i środowiska przyrodniczego pokazuje, że wszystkiego przecież przewidzieć się nie da. Również od tak kompetentnego grona

znawców problematyki nie można oczekiwać odpowiedzi na wszystkie pytania. Jednak ten zbiorowy trud w pełni zasługuje na uwagę i należy szacunek.

Zaletą książki jest jej konstrukcja, co dotyczy nie tylko wyodrębnienia w jej częściach pogrupowanych rozdziałów, lecz także ujednoliconej struktury wypowiedzi poszczególnych autorów w większości zawartych tu artykułów. Przeważa w nich troska o wyjaśnianie pojęć i prezentowanie przejrzystych wniosków analitycznych: liczne klasyfikacje, systematyzacje i materiały poglądowe (tabele, wykresy i schematy). Choć praca zawiera mnóstwo danych (w tym statystycznych), to prezentowane w niej wypowiedzi mają charakter problemowy i często odwołują się do teorii naukowych. Cechuje ją duża aktualność przytaczanych informacji. Publikację tę polecić można nie tylko specjalistom, badaczom i studentom, lecz także wszystkim zainteresowanym problemami współczesnego świata. Znakomicie obrazuje ona złożoność uwarunkowań bezpieczeństwa międzynarodowego. Tę książkę warto przeczytać.